

УДК 351.75

С. В. БСЛАЙ

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У РЕГІОНАХ ДЕРЖАВИ

Проведено аналіз сутності категорій, що відображають життєдіяльність населення. Викладено варіанти визначень понять “рівень життя” та “якість життя” населення. Наведено взаємозв’язок категорій “спосіб”, “рівень життя” та “якість життя” населення регіонів. Визначено вплив рівня та якості життя населення на стан соціально-економічної безпеки.

Ключові слова: рівень життя, якість життя, спосіб життя, кризові явища.

The analysis of the nature of categories that reflect the livelihoods of the population. Courtesy of the main treatment options for definitions level and quality of life. An interconnection method categories, the level and quality of life areas. The influence of the level and quality of life in the state of socio-economic security.

Key words: standard of living, quality of life, lifestyle, crisis.

На сьогодні в Україні спостерігається значна майнова диференціація населення, зменшення “середнього класу”, поширення бідності. Про це свідчать як значення показників соціально-економічного розвитку регіонів [8], так і результати опитування досліджень громадських організацій [7; 9]. Невирішеність соціально-економічних проблем, що існують у більшості населення України, є каталізатором суспільно-політичних обурень у державі. Бідність є основним негативним фактором, який спричиняє поглиблення кризових явищ у суспільстві.

Критичне становище в Україні також підтвердило опитування населення України Центром ім. О. Разумкова, що проводилося з 27 січня по 2 лютого 2011 р.: у разі значного погіршення життя 60 % опитаних готові взяти участь у будь-яких акціях протесту (у грудні 2008 р. цей показник складав лише 44 %), а кількість громадян, готових до незаконних форм протесту (несанкціоновані мітинги, блокування руху, вуличні заворушення) для захисту своїх прав теж зростає і складає 32 % [7]. Сьогоднішні акції протесту громадян у регіонах держави, що пов’язані із соціальним захистом населення, демонструють активну громадську позицію “чорнобильців” та “афганців”.

Таким чином наведені факти безперечно доводять можливість виникнення в регіонах України кризових явищ за участі значної кількості населення та актуалізують дослідження стану життя населення як умови виникнення кризових явищ у регіонах держави.

Аналіз сучасних наукових джерел засвідчує, що дослідженню стану життя населення присвячено значну кількість публікацій таких учених, як О. Мельниченко,

М. Кизим, В. Мандибур, Ф. Узунов, В. Гур'єв, У. Садова, Л. Семів, О. Іляш, С. Гринкевич, І. Міняйло, Ю. Лисичин та ін. Однак на сьогодні науковці неоднозначно використовують термінологію, що стосується життєдіяльності населення. При цьому необхідно зазначити, що дослідженню стану життя населення з позиції національної безпеки держави не приділено необхідної уваги.

Метою статті є проведення аналізу сутності категорій, що відображають життєдіяльність населення, та визначення тих, які найбільш впливають на стан соціально-економічної безпеки регіонів держави. Визначення впливу рівня та якості життя населення на стан соціально-економічної безпеки регіонів держави.

Проблема визначення стану життєдіяльності населення, який впливає на соціально-економічну безпеку регіонів, є міждисциплінарною, що складається з політичних, соціальних, економічних, демографічних, психологічних та інших складових. У науковій літературі зустрічаються різноманітні терміни: “народний добробут”, “спосіб життя”, “рівень життя”, “якість життя”, “уклад життя”, “стиль життя”.

Як зазначає Ф. Узунов, на сьогодні термін “народний добробут” фактично втратив актуальність, оскільки, по-перше, це поняття має відношення до централізованої планової економіки; по-друге, за частотою вживання його замінили поняття “рівень життя” та “якість життя”; по-третє, термін “добробут” має позитивний змістовий відтінок, який є несумісним із сучасним низьким рівнем життя в регіонах держави [13, с. 80].

Однак у наукових дослідженнях російських учених поняття добробуту населення вживається [10]. Добробут населення визначає абсолютний і відносний рівень забезпечення потреб людини (сім'ї) матеріальними і нематеріальними (у т. ч. духовними) благами порівняно зі стандартами та нормами, прийнятими в даному суспільстві (соціальній групі). Це визначення передбачає, що індикаторами добробуту населення виступають такі: рівень душевих доходів, споживання і забезпечення домашніх господарств матеріально-технічними ресурсами; рівень диференціації населення за доходами та споживанням; прожитковий мінімум; абсолютний і відносний рівень бідності; життєвий стандарт (норматив споживання).

Однак з позицій сучасної економічної науки є зрозумілим, що трактування результатів економічного розвитку має включати не лише рівень споживання, але й міру розвитку творчого змісту праці, обсяг вільного часу, структуру його використання тощо.

Під способом життя в науковій літературі розуміється стійка типова форма життєдіяльності особистості і спільнот, міра їх входження в соціум, типові взаємодії індивіда із суспільством, і групових відносин групами, іншими людьми. Тобто йдеться про звички, традиції, стереотипи поведінки, які визначають взаємозалежність між індивідом і його оточенням.

Більшість зарубіжних науковців визначають спосіб життя як широку категорію, яка включає індивідуальні форми поведінки, активність і реалізацію своїх можливостей у праці, повсякденному житті і культурних звичках, властивих тому

або іншому соціально-економічному укладу. Для кожної цивілізації притаманний певний спосіб життя, пов'язаний з етнографічними особливостями і культурою народів.

Відомий валеолог Ю. Лисичин у поняття “спосіб життя” включає важливий фактор – людську активність, розглядаючи її в трьох аспектах:

- інтелектуальна і фізична активність;
- трудова і позатрудова активність;
- соціальна, культурна (освітня) активність, діяльність у побуті тощо.

Складовими способу життя є трудова активність людини; спілкування і побутові взаємовідносини; соціальна, психоінтелектуальна і рухова активність; діяльність, направлена на перетворення природи, суспільства і самого себе; способи задоволення матеріальних і духовних потреб; форми участі людей у суспільно-політичній діяльності; пізнавальна діяльність на рівні теоретичного, емпіричного, орієнтованого і практичного знання; медикопедагогічна діяльність, спрямована на фізичний і духовний розвиток людини; звички, режим, ритм, темп життя, особливості роботи, відпочинку [14].

За Ю. Лисичиним, у способі життя як соціальній категорії можна відокремити такі основні категорії:

- стиль життя (соціально-психологічна категорія);
- уклад життя (соціально-економічна категорія);
- рівень життя (економічна категорія);
- якість життя (соціальна категорія).

Можна частково погодитись з такою класифікацією способу життя, при цьому спірним постає питання щодо внесення понять “рівень життя” та “якість життя” до складу способу життя (на нашу думку, ці поняття є рівнозначними), а також віднесення поняття “якість життя” тільки до соціальної категорії та “рівня життя” – тільки до економічної категорії (на нашу думку, ці поняття відносяться до соціально-економічних категорій).

Поняття “стиль життя” започаткував австрійський психолог Альберт Адлер у 1929 р. Сучасного значення воно набуло в 1961 р. Соціологія тлумачить стиль життя як життєвий шлях особи. Стиль життя – це характерний зв'язок індивідуума із суспільством, який виражає себе в соціальних відносинах, споживанні, розвагах, одязі тощо. Стиль життя – це прийняті норми поведінки в суспільстві, зокрема стосунки між чоловіком та жінкою, між батьками і дітьми, повага до старшого покоління, етичні та естетичні цінності в суспільстві. Стиль життя також включає звички, смаки, схильності, манери, стійкі відтворюючі риси людей, наприклад, спортивний стиль життя, спартанський стиль, стиль життя аскета, байкерський стиль життя тощо.

Тобто стиль життя відображає життєві цінності та світогляд людини. І. Міняйло зазначив, що стиль життя включає економічну складову – це соціальне походження і професія, а також дохід і майнові можливості індивіда чи групи та ідеальну складову – результат впливу соціального походження родини, що формують потреби і менталітет [6].

Уклад життя – образ життя людей, який визначається характером власності на засоби виробництва; політичними, економічними, соціальними відносинами; провідною ідеологією [14].

Отже, уклад життя характеризується відношенням людей до засобів виробництва, їхньою соціальною активністю, сімейним становищем, тобто тими сторонами життя людини, в яких вона проявляє соціальну активність і які дають можливість їй досягти поставленої мети.

В економічній літературі не існує однозначного визначення поняття терміну “рівень життя”. У загальному трактуванні під рівнем життя розуміють матеріальне забезпечення людей (заробітна плата, пенсії, стипендії, інші джерела добробуту, забезпечення житлом, роботою, соціальні гарантії тощо), тобто суто економічні чинники. Однак при дослідженні та вирішенні різноманітних соціально-економічних завдань використовують різні трактування цього терміну, які враховують не тільки економічні, але й соціальні чинники. Основні підходи до визначення терміну “рівень життя” населення подано в таблиці 1.

Таблиця 1

<i>Автор</i>	<i>Визначення</i>
Ю. Лисицин	Матеріальне забезпечення людей (заробітна плата, пенсії, стипендії, інші джерела добробуту, забезпечення житлом, роботою, соціальні гарантії тощо) [14]
В. Гурьєв	Складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних та духовних потреб людини (розмір реальних доходів, рівень споживання населенням матеріальних благ і послуг, забезпеченість житлом, рівень освіти, ступінь розвитку медичного та культурно-побутового обслуговування, стан природного середовища) [2, с. 67]
У. Садова, Л. Семів	Узагальнене синтетичне поняття, яке характеризується багатоаспектною компонентною структурою. Його смислове наповнення формує інформація про доходи, споживання, зайнятість, умови праці, стан здоров'я, тривалість життя, освіту, культурний розвиток, соціальні права та гарантії тощо [10]
В. Мандибура	Характеризує досягнений на визначений проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення (фізичні, соціальні, інтелектуальні, духовні, політичні), включаючи реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення [5]
Методологія ООН	Це сукупність певних показників, а саме: здоров'я; демографічні умови; їжа; одяг; фонди споживання і нагромадження; умови праці; освіта; письменність; житло, включаючи його благоустрій; соціальне забезпечення тощо
Ф. Узунов	Кількісна та якісна характеристики ступені досягнення компонент життя людини [13, с. 84]
О. Гляц, С. Гринкевич	Соціально-економічна категорія, яка характеризує можливості суспільства щодо забезпечення життя, діяльності та всебічного розвитку. Він виражається сукупністю суспільних відносин і умов, що характеризують життя, працю, побут та інтелектуально-культурний розвиток людей, їх свободу та правову захищеність [14]

Підвищення рівня життя сприяє поліпшенню якості життя, тобто умов існування людини. За загальноприйнятим визначенням, якість життя – це ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини. Основні підходи до визначення терміну якість життя населення подано в таблиці 2.

Таблиця 2

<i>Автор</i>	<i>Визначення</i>
Л. Удотова	Ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам [12, с. 240]
М. Ефимова	Задоволеність населення життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів [3, с. 462]
Л. Сергеева, Є. Теряник	Суб'єктивно-об'єктивна категорія, яка включає об'єктивно існуючі умови реалізації матеріальних потреб й духовних цінностей, а також суб'єктивне сприйняття людиною рівня задоволеності станом сьогодення та відповідності цих умов її сподіванням, упевненість їхньої реалізації в майбутньому [11, с. 13]
Всесвітня організація охорони здоров'я	Сприйняття людьми свого положення в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та у зв'язку з їхніми цілями, очікуваннями, стандартами, турботами
Ю. Лисицин	Ступінь соціальних і духовних свобод індивіда. Індикатором якості життя є освіта, свобода думки й свобода слова [14]
Ф. Узунов	Якісна характеристика ієрархії значущості задоволення компонент життя населення [13, с. 84]
С. Аюшеева	Категорія, яка відображає зміст життя суспільства в цілому, й включає три взаємозалежні системи: захищеність, гарантованість, забезпеченість [1]

Отже, якість життя – це ступінь відповідності умов і рівня життя певним стандартам чи нормативам, а також задоволеність населення станом сьогодення та відповідності цих умов їх сподіванням, упевненість їхньої реалізації в майбутньому.

Таким чином, схематично взаємозв'язок розглянутих категорій “спосіб життя”, “стиль життя”, “уклад життя”, “рівень життя” та “якість життя” можливо уявити таким чином (рис. 1).

Рівень життя визначають у цілому по країні, по окремих територіях і соціальних групах. Головним же показником поліпшення рівня життя є збільшення тривалості життя.

На сьогодні найбільш розповсюдженою в наукових джерелах є така класифікація рівня життя населення:

- достаток – це рівень життя, який дає змогу користуватись усіма благами, що забезпечують усебічний розвиток людини;

- нормальний рівень життя – забезпечує раціональне споживання відповідно до науково обґрунтованих норм і нормативів, що дає можливість людині відновлювати свій фізичний та інтелектуальний потенціал;

- бідність – це життя, за якого споживання відбувається на рівні збереження працездатності як нижньої межі відтворення життєвих сил.

Найбільш небезпечним рівнем життя населення є бідність. Сучасні дослідження визначають бідність як соціальне зло в суспільному житті. Стан бідності не дозволяє людині і суспільству реалізувати свої потенційні можливості, а отже,

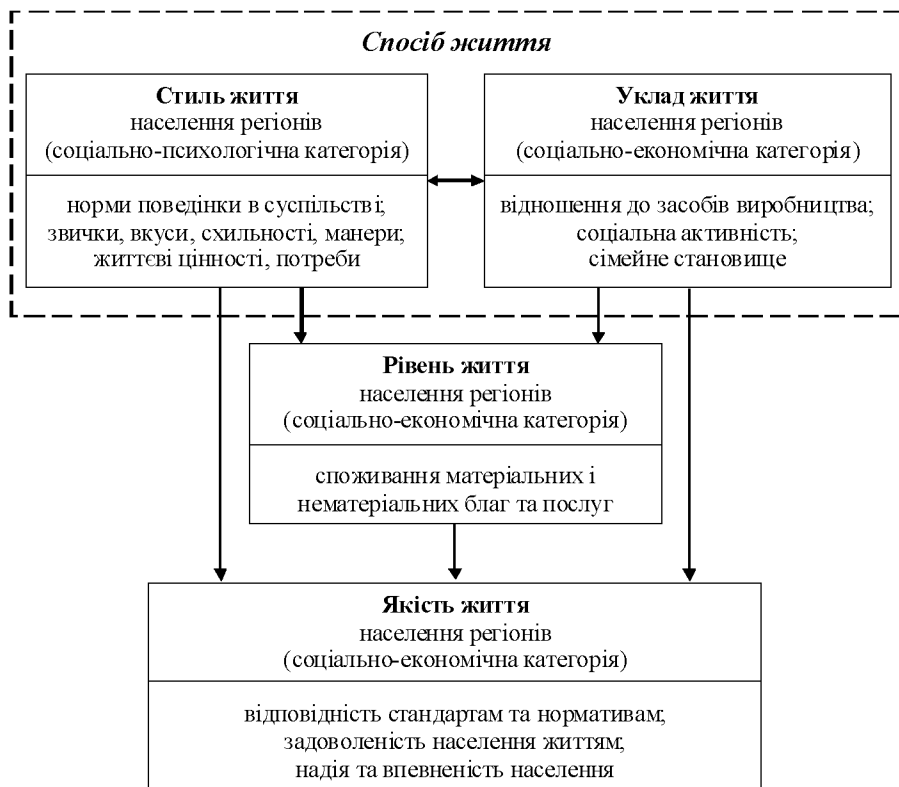

Рис. 1. Взаємозв'язок категорій “спосіб”, “рівень життя” та “якість життя населення регіонів”

розвиватись з найбільшою ефективністю. Саме тому бідність є регресом у суспільному розвитку. Бідність – це стан потреби, браку життєвих засобів, що не дозволяє задовольнити нагальні потреби особистості. Бідність вважається однією з найбільш гострих соціальних проблем сучасного суспільства.

Бідність вельми тісно пов'язана з нерівністю в доходах. Під економічною нерівністю розуміють відмінності між людьми та окремими групами людей за розмірами отриманих ними доходів і накопиченого багатства. За крайніх ступенів нерівності результати економічного зростання можуть споживатися меншою частиною населення, тоді як рівень життя більшої частини знижуватиметься. Економічна нерівність спричиняє нерівний доступ до ресурсів, а отже, й різні можливості для розвитку різних груп населення.

Відомий історичний факт, що низький рівень життя населення регіонів держави, який спричинений бідністю, економічною нерівністю і, як наслідок, значною майновою диференціацією населення та відсутністю середнього класу призводить до масових незадовольств у вигляді суспільних заворушень. На рис. 2 зображено вплив рівня та якості життя населення на стан соціально-економічної безпеки регіонів держави.

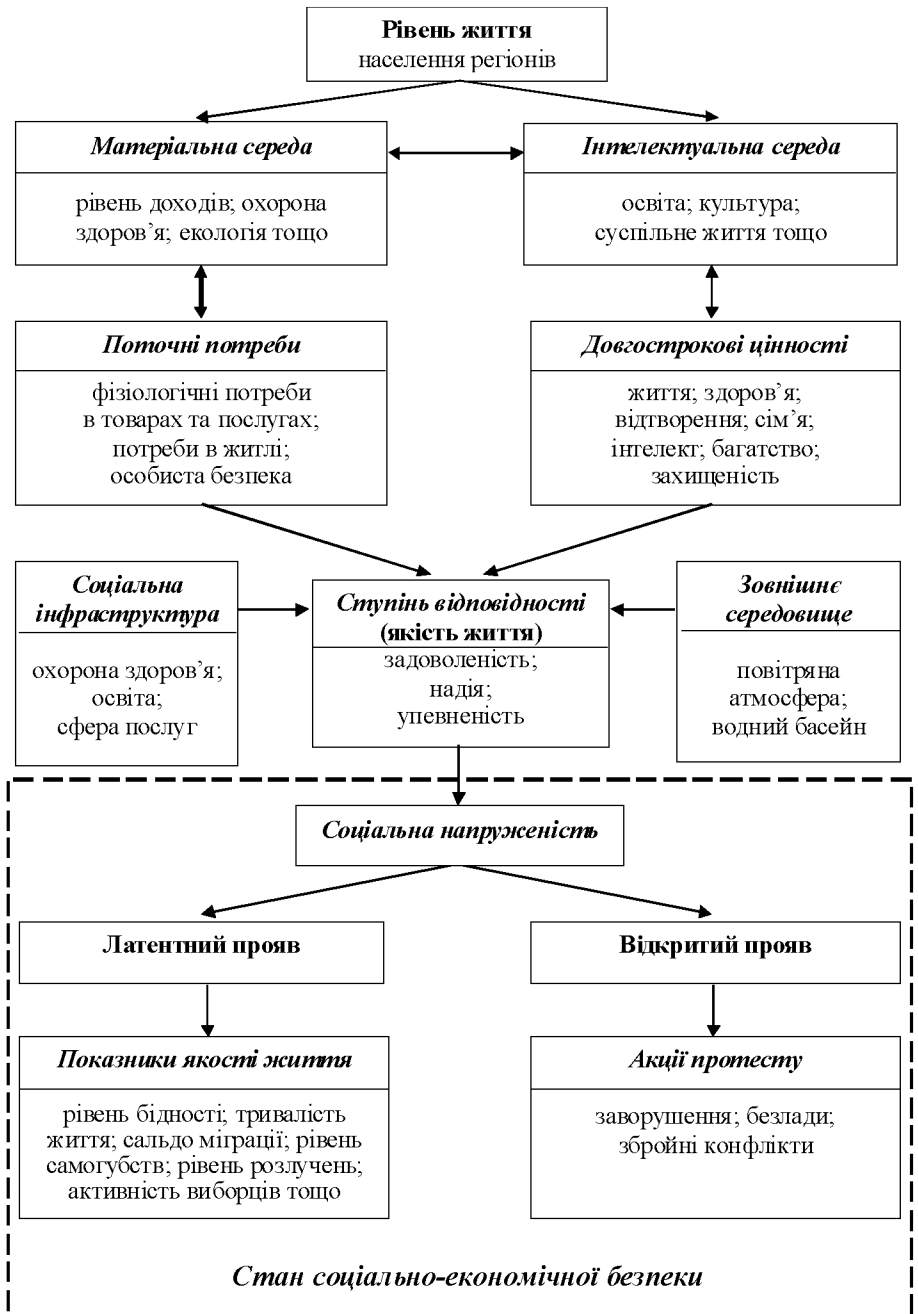

Рис. 2. Вплив рівня та якості життя населення на стан соціально-економічної безпеки

Рівень життя населення регіонів визначається матеріальною та інтелектуальною середою. До матеріальної середи належать такі чинники: рівень доходів, охорона здоров'я, екологія тощо. До інтелектуальної – освіта, культура, суспільне життя.

Матеріальна середа, у свою чергу, визначає такі поточні потреби: фізіологічні потреби в товарах та послугах; потреби в житлі; потреби в особистій безпеці. Інтелектуальна середа формує довгострокові цінності: життя, здоров'я, відтворення, сім'я, інтелект, багатство, захищеність. Поняття захищеність і безпека є однорідними та пріоритетними в обох сферах життя.

Ключовим елементом є усвідомлення населенням ступеня відповідності рівня життя на основі задоволеністю життям, існуючими життєвими надіями, впевненістю в житті, тобто визначення якості життя. Незадовільна якість життя призведе до виникнення соціальної напруженості в суспільстві, яка проявляється латентно та відкрито. Латентний прояв можливо виміряти за допомогою наступних показників якості життя: рівень бідності, тривалість життя, сальдо міграції, рівень самогубств, рівень розлучень, активність виборців та інші. Відкритий прояв соціальної напруженості проявляється у вигляді акцій протесту населення, основними формами яких є заворушення, безлади та крайня форма – збройні конфлікти.

На основі викладено в роботі матеріалу можна зробити такі висновки.

Низький рівень життя населення регіонів держави, що спричинений бідністю, економічною нерівністю і, як наслідок, значною майновою диференціацією населення та відсутністю середнього класу призведе до появи соціальної напруги в суспільстві.

Задоволеність населення станом сьогодення та відповідності цих умов їх сподіванням, упевненість їхньої реалізації в майбутньому визначає якість життя та стан соціально-економічної безпеки регіонів держави.

Головним завданням державного управління є забезпечення соціально-економічної безпеки регіону на належному рівні шляхом підтримання високого рівня та якості життя населення.

Напрямки подальших досліджень будуть спрямовані на вивчення кризових явищ соціально-економічної природи та розроблення державних механізмів протидії цим явищам.

Література:

1. *Аюшеева С. Н.* Формирование системы индикативного мониторинга качества жизни населения в регионах России : автореф. дис. ... к.э.н. : спец. 08.00.05 / С. Н. Аюшеева. – М., 2006. – 20 с.
2. *Гурьев В. И.* Основы социальной статистики: методы, система показателей, анализ / В. И. Гурьев. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 176 с.
3. *Ефимова М. Р.* Социальная статистика / М. Р. Ефимова, С. Г. Бычкова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – С. 462.
4. *Ляш О. І.* Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посіб. / О. І. Ляш, С. І. Гринкевич. – К. : Знання, 2010. – 476 с.

5. Мандибура В. О. Рівень життя населення та механізми його регулювання : автореф. дис. ... д.е.н. : 08.09.01 / В. О. Мандибура. – К., 1999. – 20 с.
6. Міняйло І. В. Поняття стилю життя: можливості операціоналізації в рамках досліджень соціальної стратифікації / І. В. Міняйло // Наукові записки. – 2006. – Т. 58. – С. 80–84. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Soc/2006_58/12_minialo_i.pdf.
7. Незадоволення владою зростає і може перетворитися на бунт : виступ голови наглядової ради Центру Разумкова Миколи Мартиненка у Верховній Раді 15 лютого 2011 року. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=866.
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009. – вересень 2010. – К. : Центр дослідження суспільства, 2011. – 64 с.
10. Садова У. Я. Факторний аналіз рівня життя населення в регіоні з пониженою місткістю ринку праці / У. Я. Садова, Л. К. Семів // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 92–102. Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/69989/file/re200502_3.pdf.
11. Сергеева Л. Н. Анализ международного опыта определения показателя “Качества жизни” / Л. Н. Сергеева, Е. А. Теряник // Бизнес-Информ. – 2009. – № 6. – С. 11–17. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bi/2009_6/11-17.pdf.
12. Удотова Л. Ф. Социальная статистика / Л. Ф. Удотова. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 240.
13. Узунов Ф. В. Оценка уровня и качества жизни населения регионов / Ф. В. Узунов // Бизнес Информ, 2002. – № 11–12. – С. 80–85.
14. <http://www.valeologija.ru/valeologja-ukrainska/1/8-sposib-zhittya>.

Надійшла до редколегії 09.12.2011 р.

УДК 351.83:316.323.65

В. П. ЄЛАГІН

МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН ГОЛОВНИХ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМНОМУ ПРОСТОРІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ МАТРИЦЬ

Запропоновано просторово-часову перехідну модель взаємодії головних суб'єктів соціальної держави у процесі демократичного транзиту на основі проведеного історико-аксіологічного аналізу з урахуванням основних положень теорії інституціональних матриць.

Ключові слова: соціальна держава, модель, демократичний транзит.